

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА
Факультет фінансів**

Кафедра фінансів імені Віктора Федосова

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «Фінанси»
ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ 07 «Управління та адміністрування»
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 072 «Фінанси, банківська справа та
страхування»

Форма навчання: _____ заочна _____
очна (денна), заочна, дистанційна

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**на тему «Дефіцит Державного бюджету України та джерела його
фінансування»**

(назва теми)

здобувача Лупехи Валерії Вікторівни
(ПІБ, підпис)

Науковий керівник: к.е.н., доцент, Захожай Костянтин Валерійович
(науковий ступінь, учене звання, ПІБ)

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною комісією
з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: д.е.н., проф. Опарін В.М.
(науковий ступінь, учене звання, ПІБ)

(підпис)

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ ТА ДЖЕРЕЛ ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ ...	6
1.1. Економічний зміст та джерела фінансування бюджетного дефіциту	6
1.2. Нормативно-правове регламентування дефіциту бюджету в Україні.....	15
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ	18
2.1. Індикатори і показники, що характеризують джерела фінансування бюджетного дефіциту	18
2.2. Вплив дефіциту Державного бюджету на економічний розвиток України.....	25
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ СКОРОЧЕННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ	33
3.1. Проблеми фінансування дефіциту Державного бюджету України	33
3.2. Зарубіжний досвід фінансування бюджетного дефіциту.....	36
3.3. Шляхи скорочення дефіциту Державного бюджету України	40
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність теми. Бюджетний дефіцит є предметом дискусій протягом тривалого часу, оскільки його наявність має вплив як на економіку держави в цілому, так і на соціальний стан населення. При цьому даний об'єкт дослідження є по суті унікальним, оскільки світ постійно стикається з новими викликами та кризами, що прямо чи опосередковано впливають на зміни обсягів дефіциту. Значимість додаткового вивчення бюджетного дефіциту зросла внаслідок світової пандемії COVID-19 та введення воєнного стану в Україні.

Так, у випадку, якщо дефіцит виникає через додаткові проєктні витрати (інфраструктурні витрати, гранти для бізнесу тощо), то кошти можуть забезпечувати короткостроковий приріст дохідності. У разі, коли дефіцит виникає через зменшення активності держави, то це негативно впливає на її економіку.

В Україні та загалом у світі вже неодноразово досліджувалися проблеми бюджетного дефіциту, шляхи його подолання та джерела фінансування. У же час, фінансова наука не має однозначного підходу до повної та достовірної оцінки впливу дефіциту бюджету на соціально-економічні процеси у суспільстві, тому його наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними.

Тому питання фінансування дефіциту бюджету є досить актуальними, у тому числі для України, зважаючи на реалії сьогодення.

Актуальність та практична значимість теми пояснюється тим, що постійна зміна ситуації в країні: економічної, політичної тощо потребує вживання нових заходів з метою ефективного фінансування дефіциту бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження дефіциту бюджету внесли такі науковці як: Антоненко В. В. [1], Бугай Т. В. [3], Вахненко Т. П. [4], Гатаулліна Е. [5], Дмитренко Е. С. [9], Дмитрик О. О. [9], Конончук І. [10], Захожай К. В. [35]. Проте, варто зазначити, що окремі питання фінансування бюджетного дефіциту залишаються невирішеними, що зумовлює проведення додаткових наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної бакалаврської роботи є теоретичне обґрунтування сутності бюджетного дефіциту, джерел його фінансування та надання практичних рекомендацій і пропозицій щодо скорочення обсягів дефіцитності при складанні Державного бюджету України у наступних періодах.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити економічний зміст та джерела фінансування бюджетного дефіциту;
- охарактеризувати нормативно-правове регламентування дефіциту бюджету в Україні;
- проаналізувати індикатори і показники, що характеризують джерела фінансування бюджетного дефіциту;
- дослідити вплив дефіциту Державного бюджету на економічний розвиток України;
- окреслити проблеми фінансування дефіциту Державного бюджету України;
- розглянути зарубіжний досвід фінансування бюджетного дефіциту;
- дати рекомендації щодо скорочення дефіциту Державного бюджету України.

Об'єкт дослідження – джерела фінансування дефіциту Державного бюджету України.

Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі фінансування бюджетного дефіциту.

Методи дослідження. У кваліфікаційній бакалаврській роботі були використані наступні методи дослідження: метод логічного узагальнення, графічний метод, структурний метод, методи аналізу та синтезу.

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів полягає у вирішенні актуальних науково-практичних задач щодо ефективного фінансування дефіциту бюджету в Україні.

Інформаційною базою дослідження виступили законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регламентують питання, пов'язані з регулюванням дефіциту бюджету та його фінансуванням, праці українських і зарубіжних

науковців та практиків за відповідним напрямком дослідження, звіти Міністерства фінансів України.

Структура роботи. Дана кваліфікаційна бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ ТА ДЖЕРЕЛ ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ

1.1. Економічний зміст та джерела фінансування бюджетного дефіциту

Визначальну роль у формуванні та розвитку економіки будь-якого суспільства наразі відіграє державне регулювання, здійснюване у межах обраної владою економічної політики. Одним з найважливіших механізмів, що дозволяють державі здійснювати економічне та соціальне регулювання, є його фінансова система, головною ланкою якою є Державний бюджет. Саме за допомогою фінансової системи країна утворює централізовані та впливає на формування децентралізованих грошових фондів коштів, забезпечуючи можливість виконання покладених на державні органи функцій. Однак, бюджетна система часто стикається з проблемами, які виражені у формі бюджетного дефіциту. Тому одним із найважливіших питань державних фінансів є проблема регулювання бюджетного дефіциту.

Стан загальнодержавних фінансів є одним із найважливіших економічних показників будь-якої країни. Як тільки держава почала планувати свої доходи та витрати, з'явилася проблема їхнього збалансування. Бюджетний дефіцит характерний сьогодні для більшості розвинених країн. Дефіцит бюджету – це індикатор стану економіки, тому цьому показнику традиційно приділяється велика увага як із боку фахівців-економістів, так зі сторони всього населення країни загалом. При цьому ставлення економістів до питання бюджетного дефіциту неоднозначне.

Бюджетний дефіцит може відобразитися у різних формах, виникати за різних умов та, відповідно, викликати різні наслідки такого дефіциту. Враховуючи це, доречним є виділити різні види дефіциту бюджету [3].

Так, за терміном виникнення розрізняють наступні:

- плановий бюджетний дефіцит;
- звітний бюджетний дефіцит.

За місцем виникнення дефіцит бюджету поділяють на:

- зовнішній;
- внутрішній.

За формою розрізняють:

- відкритий бюджетний дефіцит;
- прихований бюджетний дефіцит.

За причинами виникнення виділяють:

- вимушений бюджетний дефіцит;
- свідомий (або невимушений) бюджетний дефіцит.

За напрямками фінансування бюджетного дефіциту виокремлюють:

- активний;
- пасивний.

За категорією змін у фіскальній політиці класифікують бюджетний дефіцит на такі:

- фактичний (наочно-реальний);
- структурний;
- циклічний.

За терміном дії дефіцит бюджету класифікують на:

- стійкий;
- тимчасовий (касовий).

За наявністю зв'язку боргом держави виокремлюють дефіцит бюджету на наступні:

- первинний;
- операційний.

Дефіцит бюджету – це перевищення видатків над доходами. У сучасному світі немає держави, яка в ті чи інші періоди своєї історії не стикалася б із бюджетним дефіцитом.

У період кризового стану економіки та соціальної нестабільності в будь-якій країні питання дефіциту бюджету може стати гострим. Більшою мірою характеристика даного поняття відображає його сутність. Дефіцит бюджету науковці часто трактують як сукупність об'єктивних економічних відносин, які можуть виникати між учасниками процесу під час використання державою грошових коштів понад наявні доходи. Іншими словами, дефіцит може виникати у випадку незбалансованості бюджету, тобто нестачі обсягу грошових коштів на фінансування певного обсягу видатків.

Велике значення для економіки країни є з'ясування причин виникнення даного явища. Саме глибинними причинами бюджетного дефіциту в країні можуть стати наступні:

- зниження обсягів виробництва;
- зниження ефективності функціонування галузей економіки та окремих організацій;
- невиважена соціально-економічна політика, що передбачає, у свою чергу, зменшення обсягів ВВП та національного доходу.

У різних напрямках економічної науки є різні погляди до дефіцитного фінансування. Так, представники неокласичного спрямування, починаючи з А. Сміта, негативно ставляться до фінансування дефіциту. Вони вважають, що А. Сміт мав рацію, коли говорив, що дефіцитне фінансування - це «вулиця з одностороннім рухом, вступивши на яку одного разу не можна повернути назад». Внаслідок фінансування дефіциту зменшується багатство нації, посилюється податковий тягар, що перешкоджає накопиченню капіталу.

Сучасні монетаристи (М. Фрідмен, Ф. Кейтен та інші) вважають, що держава фінансує свої потреби за допомогою позик, отриманих на ринку капіталу, це веде до збільшення відсоткової ставки для виплат, отже, до витіснення та різкого скорочення приватних інвестицій. Крім того, через державний борг відбувається перекладання економічного тягаря на наступні покоління, коли за рахунок податкових надходжень у майбутньому громадяни будуть змушені розплачуватись за боргами держави [3, с .8].

Представники кейнсіанського напрямку, навпаки, вважають, що у державних запозиченнях для покриття бюджетного дефіциту немає нічого страшного. Завдяки їм здійснюється розподіл податкового навантаження у часі, що не так уже і погано, оскільки результатами таких запозичень можуть користуватися кілька поколінь, тому вони й мають нести тягар щодо їх відшкодування. Об'єктивна необхідність використання дефіцитного фінансування для задоволення потреб суспільства обумовлена сьогодні багатьма чинниками, передусім збільшенням витрат держави.

Проведення активної соціальної політики, забезпечення обороноздатності, міжнародної діяльності тощо вимагають від держави постійного збільшення бюджетних видатків. Тим часом, доходи Державного бюджету завжди обмежені можливостями оподаткування. У цьому сенсі державний кредит допомагає послабити суперечність між потребами суспільства, що все збільшуються, і обмеженими засобами держави.

Звертаючись до думок вітчизняних вчених, слід зазначити, що С.Л. Лондар та О.В. Тимошенко вважають дефіцитом бюджету суму бюджетних видатків, отриманих завдяки внутрішнім і зовнішнім фінансовим заощадженням інших секторів економіки, у тому числі й міжнародної, акумульованих урядом на добровільних засадах протягом поточного чи минулих періодів та, у виняткових випадках, за рахунок обсягу первинної емісії центрального банку [4].

Свою думку поділяють С.І. Юрій та В.М. Федосов, а саме – показник бюджетного дефіциту відображає превалювання планових у бюджеті видатків над основними доходами, які вміщують в себе податки і збори та обов'язкові платежі, які, згідно класифікації, є доходами бюджету [6].

М.В. Грідчіна, В.Б. Захожай та Л.Л. Осіпчук надають своє розуміння: «бюджетний дефіцит – це об'єктивні економічні відносини, які виникають між учасниками суспільного виробництва в процесі використання коштів понад наявні закріплені джерела прибутків через зростання граничних витрат виробництва» [3].

Отже, дослідивши різні підходи до комплексного бюджетного поняття та поділяючи думку науковців, можна зазначити, що бюджетний дефіцит – це

співвідношення між видатками бюджету і доходами, у якому перевищення є з боку перших.

Як зазначалося вище, важливе місце у фінансовій системі будь-якої економічно розвиненої країни посідає Державний бюджет. Держбюджет країни – це централізований масштабний фінансовий фонд, який використовується урядом на фінансування діяльності країни. Якщо річні витрати бюджету перевищують річний дохід бюджету, це називається дефіцитом бюджету, що вказує на фінансові проблеми країни, що може бути зменшено шляхом вжиття різних заходів. Але тільки у тому разі, якщо дефіцит перевищує 3% від ВВП.

Бюджетний дефіцит – це система економічних відносин, пов'язаних із залученням додаткових доходів понад вже наявні кошти, що у розпорядженні держави, та їх використанням з метою фінансування витрат, не забезпечених власними доходами [3, с. 100].

Можна виділити кілька причин, що сприяють утворенню дефіциту Державного бюджету. Однією з них є прагнення уряду забезпечити економічне зростання у короткостроковому періоді, проводячи експансіоністську фіскальну політику. У цьому випадку, з погляду кейнсіанських економістів, дефіцит постає як один із стимулів для збільшення сукупного попиту та економічного зростання. Для досягнення цієї мети уряд може або перейти від профіциту до дефіциту, або наростити дефіцит бюджету порівняно з минулими роками.

Іншою причиною виникнення дефіциту бюджету може стати рецесія в економіці, коли знижуються доходи суб'єктів господарювання та домогосподарств, і, відповідно, зменшуються податкові надходження, скорочуючи дохідну частину бюджету. При цьому зростають державні витрати, спрямовані насамперед на соціальну підтримку населення.

Виникнення дефіциту можливе при реалізації державою масштабних довгострокових програм розвитку інфраструктури, які вимагають великого обсягу фінансування, що перевищує розміри податкових надходжень. Дефіцит може бути також спричинений непрогнозованими причинами. Перевищення витрат над

доходами неминуче виникає під час воєнних дій, а також у ситуації стихійних лих, коли для усунення їх наслідків потрібне державне втручання.

Іншими причинами бюджетного дефіциту є спад виробництва, масовий випуск «порожніх» грошей, невиправдано «роздуті» соціальні програми, і оборот тіньового капіталу у величезних масштабах. Звичайно, до найважливіших факторів, що впливають на бюджетний дефіцит та визначають його розмір, відноситься і коливання обсягу ВВП протягом бюджетного періоду. Можливими причинами бюджетного дефіциту є і надмірні державні витрати, корупція, втрати виробленої продукції і багато іншого.

Американський економіст В. Хеллер розглядав теорію активного і пасивного дефіциту бюджету і насамперед це залежить від того, як проявився характер дефіциту: – активний дефіцит характеризується підвищенням видатків, заохочуючи сукупний попит, тобто активний вид фінансування дефіциту концентрує кошти на спрямування в економіку, що позитивно буде впливати на ВВП країни; – пасивний дефіцит – кошти спрямовуються на покриття видатків: виплату зарплат, соціальні трансферти тощо. Формується він при спаді економіки та зменшенні виробництва і рівня зайнятості [13].

Бюджетний дефіцит негативно впливає економіку, зокрема, стимулюючи інфляційні процеси. Він є гальмом економічного зростання держави, не кажучи вже про його негативні соціальні наслідки.

Однак, у науковій літературі є твердження, що дефіцит бюджету може мати позитивний вплив на пожвавлення економічного життя. З цим можна погодитись лише частково, бо не саме дефіцит може сприяти економічній активності, а джерела його фінансування.

У країнах, де добре розвинений ринок державних цінних паперів, величина бюджетного дефіциту має менш відчутний вплив на стан економіки в даному періоді, але його наявність обов'язково впливатиме на господарське життя в майбутньому. Тому бездефіцитний бюджет – об'єктивна вимога економічного розвитку держави.

Дефіцит бюджету характеризує його незбалансованість і виникає з урахуванням дії різних чинників - як об'єктивних, і суб'єктивних. Загальновідомий чинник дефіциту бюджету є нічим іншим, як неможливістю держави забезпечувати наповнення бюджету необхідними доходами.

Причиною цього можуть бути спад виробництва, високий рівень собівартості виробництва товарів, потреби в новітньому устаткуванні та реконструкції виробництва за рахунок впровадження нових технологій, незбалансованість економіки та в цілому зниження ефективності господарювання.

Другим чинником бюджетного дефіциту є непомірне зростання видатків без урахування фінансових можливостей. Причому витрати проводяться незважаючи на їх доцільність та ефективність.

Третім фактором дефіциту бюджету, який до того ж є найбільш вагомим, є інфляційні процеси, розбалансування грошового обігу та системи розрахунків, непродумана податкова, інвестиційна та кредитна політика. Бюджетний дефіцит виник як результат негативних явищ в економічному та політичному житті держави та посилює їх у тому випадку, коли він перевищує встановлені світовим досвідом показники, в рамках яких бюджетний дефіцит, як правило, керується у цивілізованому суспільстві.

Тобто у такому суспільстві він допускається і за чіткого управління може дати поштовх розвитку економіки за рахунок керованості процесів. Рівень дефіциту визначається стосовно ВВП, ВНП або до затверджених витрат бюджету, але він не може бути постійним і залежить від різних факторів, що впливають на розвиток економіки (зростання чи зменшення капіталу, розвиток інфляційних процесів).

Виходячи з цього, можна виділити активні та пасивні форми дефіциту бюджету. Активний дефіцит бюджету дає можливість підштовхнути подальший розвиток економіки та зростання капіталу. Пасивний – підпорядковується законам інфляції. Завдання полягає в тому, щоб знайти можливість за допомогою бюджетного дефіциту стимулювати економічний розвиток держави.

Фінансування дефіциту Державного бюджету України здійснюється за рахунок внутрішніх (у національній валюті) та зовнішніх джерел (у іноземній валюті) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Джерела фінансування бюджетного дефіциту

Джерела фінансування	Форми фінансування
Внутрішні джерела фінансування	<ul style="list-style-type: none"> – державні позики, які здійснюються шляхом випуску цінних паперів; – кредити, отримані країною від кредитних організацій у національній валюті; – бюджетні кредити, одержані від бюджетів різних рівнів; – сума перевищення доходів над видатками за державними запасами та резервами; – зміна залишків коштів з обліку коштів Державного бюджету; – інші джерела внутрішнього фінансування Державного бюджету (надходження від продажу акцій та інших форм участі у капіталі, що перебувають у власності держави; курсова різниця за коштами Державного бюджету тощо)
Зовнішні джерела фінансування	<ul style="list-style-type: none"> – державні позики, що здійснюються в іноземній валюті шляхом випуску цінних паперів від держави; – кредити урядів іноземних держав, банків та фірм, міжнародних фінансових організацій, наданих в іноземній валюті

Джерело: складено автором на основі [12]

Існує також метод фінансування дефіциту бюджету у вигляді монетизації, що передбачає додаткову емісію грошей НБУ, що надає ресурси для його покриття, але це веде до збільшення грошової маси.

Найголовнішим мінусом емісійного методу фінансування бюджетного дефіциту є ризик інфляції, а точніше підвищення її рівня, через те, що в обігу величезна сума коштів. Результатом такої практики є «ефект Танзі» – відстрочення сплати податкових коштів до Державного бюджету через знецінення грошової одиниці країни.

Через неконтрольовану інфляцію держава починає втрачати інвестиції, в основному довгострокові, у населення країни обезцінюються заощадження і уряд не в змозі підтримувати заробітну плату на належному рівні. Цей метод можна сміливо назвати інфляційним.

Як стверджує зарубіжний економіст Дж. Кейнс: «Будь-який уряд може існувати протягом тривалого часу, випускаючи паперові гроші», це значить те, що рано чи пізно керівництво держави може отримати повну владу над реальними коштами і вони будуть такими ж реальними як і ті, що сплачуються податківцями [5]. Цей спосіб уряд використовує лише в тому випадку, коли він не має можливості вчинити по-іншому.

Проблема бюджетного дефіциту займає одне з найважливіших місць у управлінні фінансовою системою країни. Державний бюджет відображає баланс доходів та видатків, ідеальним є така ситуація, коли сальдо такого бюджету дорівнює нулю. Але на практиці досягти нульового сальдо дуже складно, крім того, прагнення балансу доходів і витрат неминуче веде до самообмеження економіки, оскільки всі витрати підлаштовуються під рівень доходів. Це призводить до того, що в економіці країни відсутнє зростання, а це спостерігається, то перед Державним бюджетом постають більш масштабніші завдання, які потребують додаткового фінансування.

Таким чином, вирішення всіх проблем фінансування дефіциту Державного бюджету (або його зменшення) насамперед залежить від правильності загального підходу уряду до безпосередньої оцінки та введення певних економічно обґрунтованих заходів, спрямованих на скорочення дефіциту у бюджеті. Прийняття продуманих законів для підтримки національного виробника та розвитку в цілому виробництва, а також безпосередня розробка механізмів їх виконання найбільш вірним шляхом призводить до збалансованого бюджету.

Отже, розглянувши сутність та джерела фінансування бюджетного дефіциту, слід зазначити, що наявність та обсяги дефіциту насамперед залежать від правильності вибору підходу уряду до безпосередньої оцінки та введення ряду

економічних та соціальних програм при формуванні бюджетних доходів та розподілі й використанні видатків бюджету.

На думку автора, проведення обґрунтованих заходів для підтримки національного виробника та розвитку виробництва в цілому, а також безпосередня розробка механізмів їх виконання є найбільш вірним шляхом, що призводить до збалансування бюджету.

1.2. Нормативно-правове регламентування дефіциту бюджету в Україні

Нормативно-правове регламентування для будь-якого економічного макропоказника, у тому числі і бюджетного дефіциту, являється підґрунтям для визначення порядку, форм та методів його регулювання.

Бюджетне законодавство, як і джерела права сформоване на основі Законів України, підзаконних нормативно-правових актів та міжнародних договорів. Доречно при класифікації джерел бюджетного права (як і інших галузей) з-поміж Законів виділити Конституцію України як основне джерело. Закони, які формують бюджетне законодавство, ухвалюються Верховною Радою України – єдиним органом законодавчої влади в Україні.

Фундаментальними документами, що регламентують дефіцит бюджету в Україні є:

- Бюджетний кодекс України [39];
- Закон України «Про Державний бюджет України» [36-38];
- Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії облігацій внутрішніх місцевих позик та їх обігу» [40];
- Постанова КМУ «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації» [41];

- Договори між Урядом України та урядами іноземних країн про надання кредиту на умовах пов'язаної допомоги [42].

Закон України «Про Державний бюджет України» [36-38] у першу чергу визначає поняття дефіциту бюджету, класифікацію бюджетного фінансування, що містить джерела отримання фінансових ресурсів, які є необхідними для покриття дефіциту бюджету. Закон також визначає можливість затвердження бюджету з дефіцитом, проте за умови наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету з урахуванням особливостей, які в тому числі вказані у Бюджетному кодексі України.

Зокрема, Законом України «Про Державний бюджет України» [36-38] визначаються граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді і державного боргу на кінець наступного бюджетного періоду, повноваження щодо надання державних гарантій, а також обсягу цих гарантій. Також важливо зазначити, що визначений бюджетною декларацією показник дефіциту Державного бюджету на кожен рік середньострокового періоду не може перевищувати 3 відсотки прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік.

У свою чергу Рішення «Про затвердження Положення про порядок емісії облігацій внутрішніх місцевих позик та їх обігу» регламентує сукупний обсяг запозичень до місцевих бюджетів шляхом емісії облігацій місцевих позик і не може перевищувати обсягу дефіциту бюджету розвитку спеціального фонду певного місцевого бюджету на відповідний рік. Рішення визначає порядок здійснення емісії облігацій. Так, емісія облігацій серед заздалегідь визначеного кола осіб без здійснення публічної пропозиції може бути виконана при затвердженні міського бюджету на відповідний рік з дефіцитом за спеціальним фондом та проекту Рішення «Про здійснення запозичення у формі емісії облігацій».

Постановою Кабінету Міністрів України «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації» постановлюється здійснити державні внутрішні запозичення в обсязі до 400 млрд. гривень шляхом поетапного випуску облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації». Військові облігації

стали одним з найбільших джерел фінансування Державного бюджету України в 2022 році [12].

У свою чергу, договори між Урядом України та Урядами іноземних країн про надання кредиту на умовах взаємної допомоги визначають умови та обсяги, в яких може бути надана фінансова допомога для покриття дефіциту Державного бюджету України. Так, наприклад, згідно чинного Договору між Урядом України та Урядом Республіки Польща про надання кредиту на умовах пов'язаної допомоги Польща надає Уряду України кредит у розмірі, який не перевищує 160 мільйонів EURO для фінансування проектів з розбудови прикордонної дорожньої інфраструктури та облаштування пунктів пропуску українсько-польського кордону й інших проектів, що, у свою чергу, зменшує навантаження на Державний бюджет України та знижує обсяг бюджетного дефіциту.

Питання бюджетного дефіциту є дуже важливим у контексті фінансової стійкості та економічного розвитку країни. Нормативна база управління дефіцитом бюджету являє собою складну функціональну систему бюджетного регулювання, яка з одного боку, передбачає забезпечення динамічного економічного розвитку і макрофінансової стабільності в довгостроковому періоді, а з іншого боку – обумовлює комплекс заходів з приводу збалансування бюджету. Відповідно до аналізу нормативно-правового регламентування дефіциту бюджету в Україні дані питання є недостатньо врегульованими. Це ставить під загрозу фінансову стійкість та економічний розвиток країни.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

2.1. Індикатори і показники, що характеризують джерела фінансування бюджетного дефіциту

В умовах інституційних реформ підвищується рівень фінансово-економічної вразливості країн з трансформаційною економікою, що зумовлює підвищення важливості забезпечення збалансованості Державного та місцевих бюджетів. В умовах зростання невизначеності та впливу негативних факторів, аналіз дефіциту бюджету стає особливо важливим для економіки країни. Глобальні події, такі як фінансові кризи, економічні занепади, природні лиха, війни можуть суттєво впливати на фінансову стійкість держави та призводити до неконтрольованого збільшення дефіциту бюджету, що підвищує необхідність аналізу фінансування бюджетного дефіциту.

Основним показником, що відображає спроможність фінансування бюджетного дефіциту є валовий внутрішній продукт (ВВП), який характеризує собою загальну величину створеної доданої вартості у виробничій і невиробничій сферах економіки і відображається у доходах та їх використанні. ВВП надає змогу визначати показник дефіциту бюджету як у сумарному значенні, так і у відсотках. Зростання дефіциту бюджету, як правило, відповідає зростанню ВВП. На обсяги дефіциту бюджету також прямо впливає загальноекономічна та політична ситуація в країні.

Для аналізу дефіциту бюджету також необхідно розрахувати індикатори, які оцінюють співвідношення дефіциту до економічної ситуації, доходів та видатків держави, що дозволить зрозуміти його вплив на фінансову стійкість та потребу в додаткових заходах для його джерелах покриття. Індикатори бюджетного дефіциту наведені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 – Індикатори дефіциту бюджету

Назви	Формули
Індикатор рівня дефіцитного навантаження на економіку	$(\text{Деф.} / \text{ВВП}) * 100\%$
Відношення дефіциту до видатків бюджету	$(\text{Деф.} / \text{Вид.}) * 100\%$
Відношення дефіциту до доходів бюджету	$(\text{Деф.} / \text{Дох.}) * 100\%$
Коефіцієнт дефіцитності	$\text{Вид.} / \text{Дох.}$
Індикатор покриття бюджетного дефіциту доходами	$(\text{Дох.} / \text{Деф.}) * 100\%$

Джерело: розроблено автором на основі [12]

Наведемо характеристику зазначених індикаторів.

Для цього проаналізуємо основні показники, що впливають на дефіцит Державного бюджету України та зробивши їх розрахунок (табл. 2.2).

Відношення бюджетного дефіциту до ВВП: цей індикатор вимірює величину бюджетного дефіциту у відношенні до розміру економіки країни, який представлений ВВП. Він вказує на те, яка частина економічного виробництва потрібна для покриття дефіциту. Чим вище відношення, тим більший вплив має бюджетний дефіцит на економіку.

Відношення бюджетного дефіциту до видатків: цей індикатор вказує, яка частина загальних видатків держави вимагає фінансування. Він відображає масштаби залежності держави від позик або додаткового фінансування для забезпечення своїх видатків. Чим вище відповідне значення, тим більше фінансового навантаження несе держава для покриття дефіциту.

Відношення бюджетного дефіциту до доходів: цей індикатор вказує на відсоток доходів держави, який витрачається для покриття бюджетного дефіциту. Він відображає фінансову здатність держави забезпечити утримання своїх фінансових зобов'язань шляхом використання внутрішніх або зовнішніх джерел фінансування. Чим вище значення даного індикатора, тим більша частина доходів витрачається на покриття дефіциту.

Коефіцієнт дефіцитності: цей показник допомагає оцінити масштаби фінансових проблем держави, зв'язаних з дефіцитом, і вказує на те, яка частина

витрат покривається доходами?! Високе значення коефіцієнта дефіцитності вказує на більш значний негативний вплив дефіциту на фінансову стійкість держави.

Індикатор покриття бюджетного дефіциту доходами: цей індикатор вказує, яку частку бюджетного дефіциту вдається покрити за рахунок отриманих доходів?! Цей показник є оберненим до відношення дефіциту до доходів бюджету. Високе значення цього індикатора свідчить про те, що доходи держави достатньо для покриття бюджетного дефіциту.

Проаналізуємо основні показники, що впливають на дефіцит Державного бюджету України та зробимо розрахунок необхідних показників (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Показники виконання Державного бюджету України за 2018–2022 рр.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Валовий внутрішній продукт (ВВП), млн. грн.	3 558 706	3 974 564	4 194 102	5 459 574	5 191 028
Доходи, ум. од.	928 108,3	998 278,9	1 076 016,7	1 296 852,9	1787395,6
% до ВВП	26,08	25,12	25,66	23,75	34,43
Видатки (з кредитуванням), млн. грн.	985 842,0	1 072 891,5	1 288 016,7	1 490 258,9	2705423,3
% до ВВП	27,7	26,99	30,71	27,3	52,12
Дефіцит (-), профіцит (+), млн. грн.	-59 247,9	-78 049,5	-217 096,1	-197 937,4	-914701,7
% до ВВП	-1,66	-1,96	-5,18	-3,63	-17,62

Джерело: розраховано автором на основі [12]

У дослідженні доходів та видатків Державного бюджету України можна спостерігати загальну тенденцію до щорічного зростання обох показників. Однак, у певні періоди відбуваються значні зміни у рівні видатків, що впливають на дефіцит бюджету. Зокрема, у 2020 році внаслідок пандемії COVID-19 помітне різке зростання видатків Державного бюджету, це призвело до значного збільшення бюджетного дефіциту з 78049,5 до 217096,1 млн. грн.

Крім того, у 2022 році Україна зіткнулася ще з однією проблемою – з війною з Росією, що призвело до необхідності збільшення оборонних видатків та витрат на

військову діяльність. Це також призвело до значного зростання бюджетного дефіциту з 197 937,4 до 914701,7 млн. грн.

Відповідно до показників, розрахованих в табл. 2.2, побудуємо графік відносних індикаторів дефіцитності бюджету: індикатор рівня дефіцитного навантаження на економіку, відношення дефіциту до видатків бюджету, відношення дефіциту до доходів бюджету, % (рис.2.1).

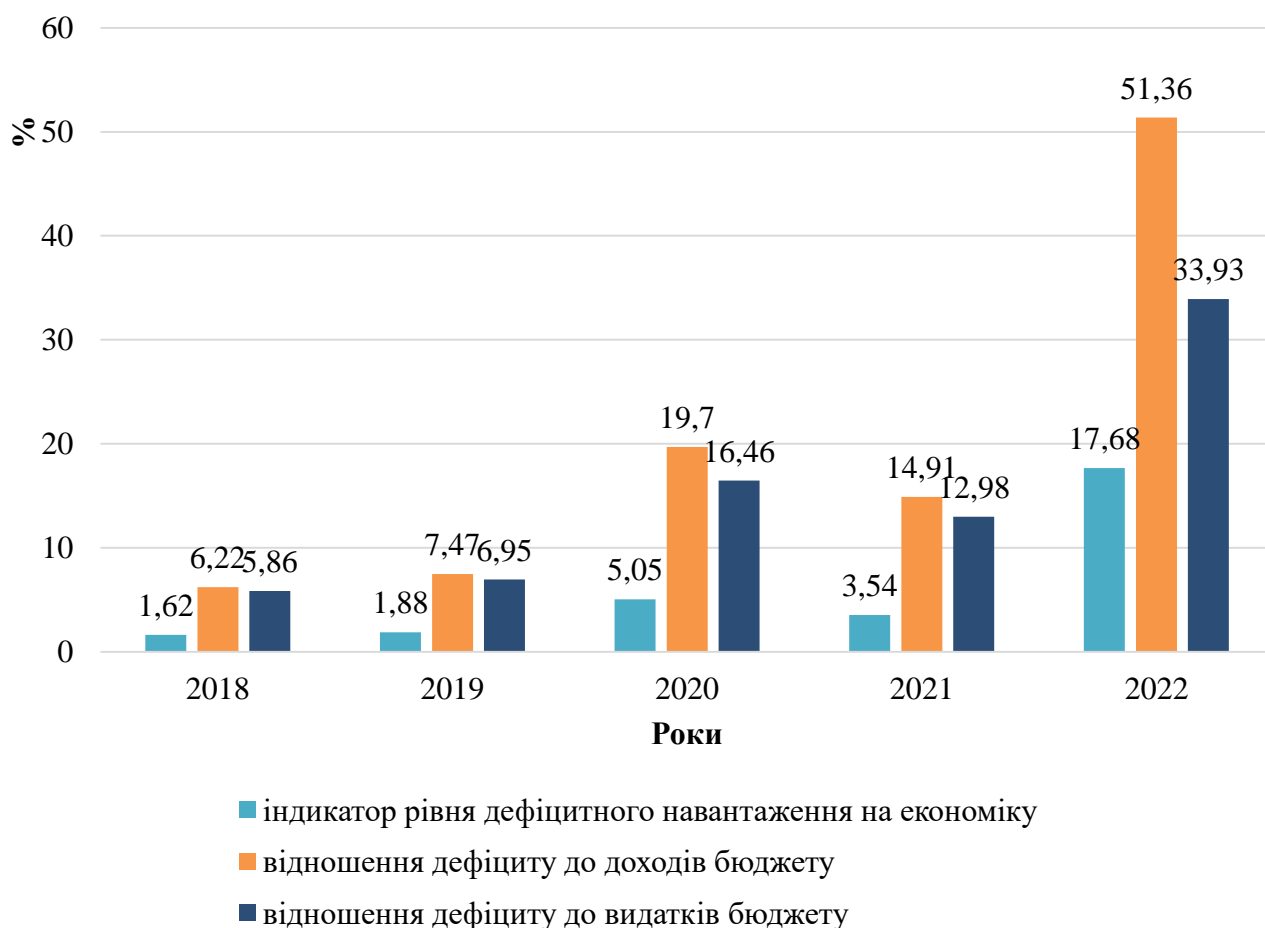

Рисунок 2.1 – Динаміка індикаторів рівня дефіцитного навантаження на економіку, відношення дефіциту до видатків бюджету, відношення дефіциту до доходів бюджету 2018–2022 рр. %

Джерело: сформовано автором на основі [12]

«Порогове» значення дефіциту Державного бюджету України складає 3% до ВВП. У період 2018-2019 рр. це значення знаходиться в нормі, а в 2021 можемо побачити невеличке перевищення на 0,54 в. п. Рис. 2.1 демонструє описану раніше

тенденцію про збільшення розміру дефіцитного навантаження на економіку України у 2020 та 2022 роках, коли значення індикатора значно перевищило норму: 5,05 та 17,68% відповідно. Також в цих роках значно зростає відношення бюджетного дефіциту до доходів бюджету: 19,7 % в 2020, при зменшенні до 14,91% в 2021 році і стрімке зростання до 51,36% в 2022 році. Подібну динаміку має також відношення дефіциту до видатків бюджету, досягаючи свого максимального значення у 2022 році – 33,93%.

Пропонується провести аналіз динаміки коефіцієнта дефіцитності Державного бюджету України (рис. 2.2)

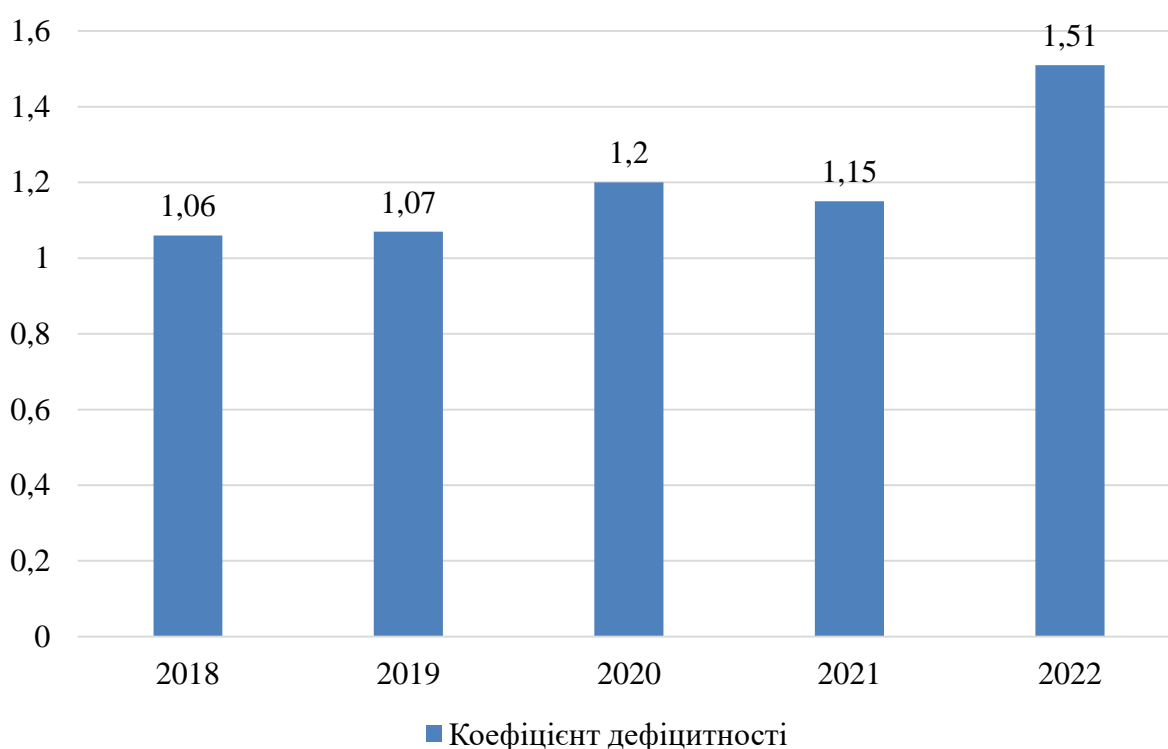

Рисунок 2.2 – Динаміка коефіцієнту дефіцитності Державного бюджету України у 2018–2022 рр. %

Джерело: сформовано автором на основі [12]

За аналізований період коефіцієнт дефіцитності щороку вище 1, що свідчить про постійну наявність дефіциту. В 2018-2019 роках цей показник знаходиться на рівні 1,06-1,07, тобто видатки переважають доходи бюджету лише на 6-7%, однак в 2020 році цей показник зростає до 1,2, а в 2021 році відбувається його зменшення

до 1,15, що пов'язано з пришвидшенням темпів зростання доходів, а у 2022 році відбувається стрімке зростання до 1,51.

Аналіз джерел фінансування дефіциту бюджету дасть змогу зрозуміти, які джерела у динаміці вплинули спад та збільшення обсягів його покриття.

Аналіз складових фінансування дефіциту є важливим, оскільки визначає рівень загроз, що може бути спричинений бюджетним дефіцитом. Він надає додаткову інформацію про джерела та способи фінансування дефіциту і дозволяє краще зрозуміти фінансову стійкість та здатність держави покрити свої фінансові зобов'язання (табл. 2.3).

Таблиця 2.3. – Показники фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом боргового зобов'язання у 2018–2022 рр., млрд грн.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Загальне фінансування	47,9	59,2	78,0	217,6	39,8
Фінансування за борговими операціями	120,4	52,0	80,5	245,1	13,1
Запозичення	478,7	286,5	425,7	639,6	370,7
Погашення	-363,5	-234,5	-345,2	-385,5	-357,6
Коригування	5,2	-	-	-9,0	-
Надходження від приватизації державного майна	3,4	0,3	0,5	2,2	2,1
Фінансування за активними операціями	-75,9	6,9	-3,0	-29,7	24,6

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Аналізуючи результати табл. 2.3, можемо констатувати, що головним джерелом фінансових ресурсів, які необхідні для покриття дефіциту бюджету, слугували державні внутрішні та зовнішні запозичення. Причому тренд на збільшення спостерігався протягом 2020-2021 років з зниженням у 2019 та 2022 роках.

У цілому за 2021 р. державних запозичень було взято на суму 639,6 млрд. грн., всього державні внутрішні запозичення склали 389,2 млрд грн. Крім того, Мінфін України регулярно проводив аукціони з розміщення ОВДП, причому із строком погашення 7 років. За 2022 рік також спостерігається спад за аналогічними напрямками. У 2022 році на внутрішньому ринку відбувалось розміщення ОВДП,

які були номіновані як в національній, так і в іноземній валюті, від яких залучено на фінансування державного бюджету 245,1 млрд. грн., 3,8 млрд дол. США та 0,8 млрд. євро.

У межах цих проектів від МБРР для фінансування бюджетного дефіциту надійшло 291 млн. дол. Крім того, Україна у 2020–2021 рр. залишалась активним учасником міжнародних ринків капіталу та здійснювала розміщення єврооблігацій, а також додатковим джерелом покриття дефіциту бюджету були надходження від приватизації державного майна. Так, за 2021 р. фактично надійшло 2,1 млрд. грн. при затвердженому попередньо ВР України обсягу лише у 500 млн. грн.

Досить часто аби подолати дефіцит бюджету Україна звертається до інших держав, здійснюючи зовнішні запозичення. Унаслідок використання кредитного методу подолання дефіциту бюджету в країні акумулюється державний борг.

Державний борг також негативно впливає на економіку держави, оскільки позначається на інвестиційній привабливості країни та, знову ж таки, сприяє зростання дефіциту бюджету. Також державний борг завжди знижує імідж країни-позичальника, вказує на фінансову нестабільність.

З одного боку, позитивно, що держава отримує додаткові фінансові ресурси для задоволення суспільних потреб, подолання технологічного відставання від більш розвинутих країн та має можливість надати поштовх до прискорення темпів економічного зростання, а з іншого – борговий тягар та необхідність обслуговування боргових зобов'язань поглиблюють проблему бюджетного дефіциту.

Для того аби не використовувати зовнішні запозичення, уряд держави має звертатись за внутрішніми запозиченнями. Такий метод залишає кошти у державі, на підприємствах та у населення [15, с. 216].

Автор підтримує думку про те, що внутрішній борг держави є значно ефективнішим інструментом подолання дефіциту бюджету, ніж зовнішній: залучення, повернення внутрішнього боргу, а також виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, адже внутрішні запозичення

здійснюються у національній валюті, тоді як зовнішній борг має високий рівень впливу на капітал держави.

Для Державного бюджету України дефіцит є хронічним явищем, оскільки з кожним роком ситуація повторюється, оскільки постійно гостро відчувається нестача фінансових ресурсів, що унеможлиблює фінансування бюджетних видатків тільки за рахунок бюджетних доходів. З початком повномасштабної війни на території нашої держави, ситуація з бюджетним дефіцитом ще більше ускладнилась.

Слід зазначити, що Державний бюджет України 2023 року – це, у першу чергу, бюджет воюючої країни, саме тому найбільшого фінансування у поточному році зазнає сектор безпеки та оборони – на рівні 17,8% ВВП, що у тричі більше, ніж було закладено у Держбюджеті України 2022 року. При цьому, незважаючи на складні умови воєнного стану, у проекті бюджету збережено рівень соціальних стандартів: фінансові ресурси на пенсійне забезпечення та соціальний захист будуть спрямовані у розмірі 835 млрд грн.

Важливо зазначити, що наявність дефіциту у більшій мірі є негативним явищем, проте це також говорить про відсутність збалансування бюджету в цілому, оскільки у процесі його складання та затвердження визначаються джерела фінансування. Це досить складний процес, в якому проявляються різні аспекти соціально-економічного розвитку України в цілому.

2.2. Вплив дефіциту Державного бюджету на економічний розвиток України

Дефіцит бюджету – постійне явище в економіці кожної держави. Зокрема, в Україні воно є хронічним. Для населення наявність дефіциту має опосередковане значення, оскільки громадяни беруть участь в поверненні залучених для покриття дефіциту коштів. Оцінюється дефіцит бюджету зазвичай у відсотках від ВВП.

Дефіцит бюджету є однією з ключових фінансових характеристик країни і має значний вплив на економіку, перш за все існує безпосередній зв'язок між бюджетним дефіцитом та державним боргом. Як вже згадувалось, державний борг є різницею між нагромадженою сумою всіх позитивних сальдо бюджетів і сумою всіх від'ємних сальдо, і тому, бюджетний дефіцит формує державний борг; а з іншого боку, зростання боргу потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування [5].

Розгляд причинно-наслідкових зв'язків у системі дефіцитного фінансування державної діяльності дає підстави говорити про комплекс макрофінансових ефектів, які дестабілізують економічну ситуацію в країні, а, отже, визначають необхідність реалізації ефективної політики управління бюджетним дефіцитом.

Ефективне управління бюджетним дефіцитом є одним із найбільш важливих факторів забезпечення стабільності в державі на макроекономічному рівні, оскільки від характеру та методів врегулювання відповідних проблем залежить в цілому бюджетна дієздатність країни, а також рівень та масштабність фінансування потреб держави і суспільства, стабільність національної валюти та зміни індексу інфляції, сукупний попит і рівень безробіття, динаміка відсоткових ставок й інвестиційна насиченість економіки тощо. Тільки у разі ефективного управління бюджетним дефіцитом є можливість дотримання фінансової безпеки, забезпечення росту економіки, інвестиційної привабливості країни та сприяння поживленню загальної економічної кон'юнктури в країні.

Залучення позик для фінансування дефіциту призводить до збільшення державного боргу. Державний борг включає у себе накопичені боргові зобов'язання держави, такі як облігації, кредити та інші форми зовнішніх та внутрішніх позик. Збільшення державного боргу може мати серйозні наслідки для економіки країни.

Вплив дефіциту на державний борг полягає у наступному:

- зростанні відсоткових платежів: збільшення державного боргу призводить до збільшення відсоткових платежів, які держава повинна здійснювати для обслуговування цього боргу. Це може зменшувати доступні кошти для інших сфер, таких як соціальні програми, освіта або інфраструктура;

- фінансовому тиску: зростання державного боргу створює фінансовий тиск на державу. Високі обсяги боргу можуть призвести до погіршення кредитного рейтингу країни, що зробить позичання в майбутньому більш коштовним та складним;

- залежності від зовнішніх кредиторів: якщо держава змушена залучати зовнішні позики для фінансування дефіциту, це може створити залежність від зовнішніх кредиторів. Зростання зовнішнього боргу може збільшити ризик зовнішньої залежності та обмежити економічну свободу країни.

Деталізована структура боргових зобов'язань держави в динаміці представлена в табл. 2.4.

Таблиця 2.4. – Боргове навантаження на бюджет України у 2018–2022 рр., млрд. грн.

Показники/Роки		2018	2019	2020	2021	2022	Середньорічний приріст
Державний борг	млрд грн	1929,8	2141,6	2112,8	1997,7	2551,9	254,6
	темп приросту,%		11	-1,3	-5,4	27,7	20,6
	млрд. дол. США	71	76,3	74,7	83	90,3	3,2
	темп приросту,%		7,5	-2,1	11,1	8,8	4,6
Зовнішній державний борг	млрд. грн.	980,2	1080,3	1071,2	931,2	1258,5	131,2
	темп приросту,%		10,2	-0,8	-13,1	35,1	23
	млрд. дол. США	36,1	38,5	37,9	38,7	44,5	2,3
	темп приросту,%		6,6	-1,6	2,1	15	6,8
Зовнішній гарантований державний борг	млрд. грн.	259,8	294,7	273	228,6	260,4	20
	темп приросту,%		13,4	-7,4	-16,3	13,9	10,8
	млрд. дол. США	9,6	10,5	9,6	9,5	9,2	-0,4
	темп приросту,%		9,4	-8,6	-1	-3,2	-3,8
Внутрішній державний борг	млрд. грн.	670,6	753,4	756,3	826,8	1000,7	101,3
	темп приросту,%		12,3	0,4	9,3	21	22,4
	млрд. дол. США	24,7	26,8	26,8	34,3	35,4	1,5

Показники/Роки		2018	2019	2020	2021	2022	Середньорічний приріст
	темп приросту,%		8,7	0	28	3,2	6,5
Внутрішній гарантований державний борг	млрд. грн.	19,1	13,3	12,3	11,1	32,3	2
	темп приросту,%		-30,5	-7,5	-9,8	191	11,4
	млрд. дол. США	0,7	0,5	0,4	0,5	1,2	-0,1
	темп приросту,%		-32,9	-20	25	140	-3,1

Джерело: розраховано автором на основі [12]

Зазначмо, що загальний обсяг державного боргу України впродовж тривалого періоду зберігає тенденцію до зростання. Станом на 31.12.2022 року загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу становив 2 551,9 млрд. грн., у доларах США 90,3 мільярдів. Зовнішній державний борг – 1518,9 млрд. грн., що становить 59,5% від загальної державної заборгованості та внутрішній – 1033 млрд. грн., його частка становить 40,5% у загальній заборгованості. Відповідні показники в іноземній валюті – 53,7 та 36,6 млрд. дол. США. Наявність значного обсягу державного боргу негативно впливає на зниження рівня дефіциту бюджету, оскільки потребує постійного обслуговування боргу державою.

З результатів, представлених у таблиці 2.4 бачимо, що за досліджуваних 5 років загальна заборгованість держави у гривні збільшилась майже в 5 разів, тим часом середнє щорічне зростання зовнішнього боргу держави становить 254,6 млрд. грн. Це суттєво вплинуло на бюджетний дефіцит. За аналогічний період державний борг у доларовому еквіваленті зріс в 1,4 рази (у середньому зростання було на рівні 3,2 млрд. дол. США щороку). Така значна різниця пояснюється девальвацією національної валюти.

Внутрішній державний борг України за досліджуваний період зріс у 5,25 рази (середньорічне зростання на 101,3 млрд. грн.). Дане зростання передусім було пов'язане з поверненням України на міжнародний борговий ринок (розміщення 15-річних ОЗДП), надходженням коштів від міжнародних партнерів та новими розміщеннями державних цінних паперів на внутрішньому ринку. Варто

зауважити, що загалом зростання боргу було помірним. До сукупності боргових зобов'язань держави включається також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих від держави гарантій за зобов'язаннями третіх осіб.

Нарощування обсягу боргу держави протягом періоду, що був проаналізований, свідчить про хронічну наявність дефіциту бюджету. Вплив державного боргу на дефіцит бюджету є циклічним, саме тому політика фінансування бюджету має бути виваженою та не спричиняти обтяження на бюджеті майбутніх періодів, що може бути внаслідок необхідності обслуговування боргу.

В умовах війни, що триває, в Україні посилюються загрози зростання дефіциту бюджету, що, у свою чергу, може призвести до подальшого збільшення боргового навантаження, а це негативно впливає на економіку країни.

Сучасна фінансова наука досить неоднозначно підходить до оцінки наслідків впливу бюджетного дефіциту на соціально-економічні процеси в державі. Тому необхідно, у першу чергу, враховувати різні чинники та способи впливу дефіциту на розвиток економіки, соціальну сферу, у тому числі на рівень соціального захисту населення. Враховуючи на такі підходи, наслідки можуть бути або позитивними, або негативними, або взагалі їх може й не бути. У той же час переважна більшість теоретиків і практиків схиляються до думки, що бюджетний дефіцит має негативний вплив на соціально-економічні процеси у державі. Зокрема, він є чинником макрофінансової незбалансованості щодо підвищення ризиків економічної діяльності країни.

Крім того, зростання бюджетного дефіциту сприяє посиленню інфляційних тенденцій та спричиняє кризу державних фінансів і грошової системи, а також збільшує диференціацію за доходами. При цьому дефіцит бюджету є причиною зниження ефективності не лише податкової системи, але й підриву впевненості членів суспільства у майбутньому. Розглянемо динаміку доходів населення України в табл. 2.5.

Аналізуючи результати табл. 2.5, можемо відмітити, що протягом всього досліджуваного періоду фактичний прожитковий мінімум, який розраховується на

основі середніх цін на споживчі товари і послуги та тарифів на житлово-комунальні послуги, завжди був вищим від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Це означає, що всі платежі, які прив'язані до законодавчо встановленого мінімуму та сплачуються державою занижені і не відповідають реальній економічній ситуації в країні. І хоча відсоток людей, в яких дещо зменшилися доходи, нижчі за фактичний прожитковий мінімум (з 35,7% у 2018 р. до 23,2% у 2022 році) можна констатувати, що майже чверть населення перебуває за межею бідності. Водночас спостерігається розшарування населення за доходами, про що свідчить квінтільний коефіцієнт фондів, який показує співвідношення усіх доходів щодо найбільшого та найменшого зростання при фінансовому забезпеченні 20% населення, які ранжувалися за показником середньодушового еквівалентного доходу (з 3,6 у 2018 році до 4,2 у 2022 році).

Таблиця 2.5 – Динаміка життєвого рівня населення України у 2018-2022 рр.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Прожитковий мінімум на 1 особу в місяць, на кінець року, в грн.:	1700	1853	2027	2189	2393
- законодавчо встановлений	3091	3385	3747	3968	4478
- фактичний					
Чисельність населення з доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, у % до загального населення	35,7	21,2	20,2	19,4	23,2
Квінтільний коефіцієнт фондів (за загальними доходами), разів	3,6	3,8	3,9	4,0	4,2

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Отже, наявність дефіциту бюджету знижує можливості держави у підтримці соціально незахищених груп населення, що має негативний вплив на соціальну справедливість та рівень життя в суспільстві.

Пропонується провести аналіз динаміки основних макроекономічних показників у взаємозв'язку з індикатором дефіцитного навантаження на економіку (рис. 2.6).

Як було вказано вище, протягом досліджуваного періоду дефіцит бюджету не перевищував 3% у 2018-2019 роках, склав 5% у 2020 році, що є світовим трендом

у комунікації з боротьбою країн з COVID-19, а також зріс до 18% у 2022 році. Подібну тенденцію мали й інші макроекономічні показники.

Таблиця 2.6. – Динаміка основних макроекономічних показників України у 2018–2022 рр.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Обсяг ВВП, млрд дол. США	112,2	130,8	153,8	155,6	200,1
Індикатор дефіцитного навантаження на економіку, %	1,66	1,96	5,18	3,63	17,62
Валове нагромадження основного капіталу України, % до попереднього року	16,6	11,7	-21,3	7,5	-34,3
Індекс інфляції	109,8	104,1	105,0	110,0	126,6
Девальвація, %	99,3	85,5	119,4	96,5	135,5
Рівень безробіття, %	9,1	8,6	9,9	10,3	25,6

Джерело: розраховано на основі [12]

Зокрема, в економіці України у 2020 та 2022 роках зменшується валове нагромадження основного капіталу (далі — ВНОК) на 21,3% та 34,3% відповідно. У ці ж роки відбулась девальвація національної валюти, хоча в 2018-2019 рр. (при низькому дефіциті) роках була тенденція ревальвації. Також варто відзначити зростання інфляції в 2022 році до 126,6% та рівня безробіття до 25,6% , хоча в 2020 році значного зростання значення даного показника не простежується.

Отже, стратегічною метою держави, крім нашої перемоги над ворогом, має бути залучення в країну фінансових ресурсів для щоб, нарешті, відбулося економічне зростання та покращення інвестиційного клімату.

Автор вважає, що значний дефіцит Державного бюджету (більше 3%) є негативним явищем, адже значно дестабілізує бюджетну систему країни. У той же час у період дефіциту бюджету на рівні, меншому за 3% можемо побачити позитивні тенденції в зміні значень макроекономічних показниках України. Сучасна державна політика у бюджетній сфері потребує значного реформування через вплив дисбалансів, які призводять до кризи у фінансовій сфері та погіршення соціально-економічного стану суспільства в цілому. Надзвичайно важливим є

правильне визначення напрямків подолання дефіциту бюджету, що будуть актуальними саме з огляду на поточну ситуацію в країні.

Станом на сьогодні Україна переживає найважчі часи в своїй незалежній історії, надмірний обсяг дефіциту бюджету, що передбачений у 2023 році, є ще одним підтвердженням тих загроз, які стоять перед фінансовою та бюджетною системою нашої держави.

Отже, основними чинниками дефіциту бюджету в Україні є нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації, що відображається у зменшенні приросту національного доходу через економічні кризи та дія військового стану, спад обсягів виробництва, збільшення витрат на соціальну сферу, значні витрати на оборону держави, корупція та високий рівень тіньової економіки.

Таким чином, враховуючи економічну та політичну тенденцію в Україні, уряду потрібно вжити всіх необхідних заходів для збалансування Державного бюджету, у першу чергу, заходи мають бути спрямовані на зменшення обсягів бюджетного дефіциту, зокрема за рахунок фінансування тих напрямів видаткових статей, які б могли сприяти зростанню доходів до бюджету, а також зменшити обсяги видатків, що спрямовані на утримання держапарату. Не менш важливим є використання успішного досвіду зарубіжних країн у зниженні рівня дефіциту бюджету.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ СКОРОЧЕННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

3.1. Проблеми фінансування дефіциту Державного бюджету України

В умовах воєнного стану координація методів економічної політики різних напрямів набуває особливо важливого значення. Ціною недоліків планування показників економіки в особливий період стають не лише затримки в досягненні цілей, але й людські життя. Саме тому важливо налаштувати злагодженість дій органів влади, яка більшою мірою залежить саме від конкретного визначення пріоритетів.

Слід зазначити, що реалії економіки воєнного стану потребують правильного прийняття рішень з економічних питань, у тому числі при вирішенні проблем фінансування дефіциту бюджету. У першу чергу, це стосується погодження параметрів як монетарної, так і фіскальної політики з метою її безперебійного функціонування, а також забезпечення фінансування потреб оборони країни та об'єктів критичної інфраструктури.

Після первинного шоку у перші місяці війни система державних фінансів почала демонструвати ознаки стабілізації, проте потреби фінансування значного рівня дефіциту зберігаються.

Важливою проблемою фінансування бюджетного дефіциту під час військового стану було те, що його фінансування відбувалось за рахунок емісії на постійній основі, у свою чергу фінансування за рахунок ринкових розміщень ОВДП на аукціонах – майже було припинено.

Це являється ризиком подальшої монетизації бюджету та штучного зниження дефіциту бюджету. Внаслідок цього відбувається збільшення навантаження на валютний ринок, а також поступове вичерпання резервів, як наслідок – потенційне

збільшення постійних коливань на валютному ринку, обезцінення національної валюти та збільшення темпів підвищення цін.

Також важливо зазначити, що в такому стані економіки банківська система України характеризується структурним профіцитом ліквідності – так, станом на кінець 2022 на кореспондентських рахунках банків та у депозитних сертифікатах центрального банку було розміщено понад 300 млрд. грн., що майже у 5 разів більше нормативних вимог до ліквідності банків. На сьогодні обсяг ліквідності в банках України продовжує зростати за рахунок витрат з казначейського рахунку Уряду. Проте не зважаючи на надлишок ліквідності, банки не демонструють збільшення обсягу вкладень у державні цінні папери.

Ключовим чинником, що стримує банки від інвестицій в ОВДП є висока облікова ставка центрального банку (25% річних з 3 червня 2022 р.) та пов'язана із нею ставка за депозитними сертифікатами НБУ (23% річних). Що є ще одним стримуючим фактором.

Підтримка високих ставок за операціями, що мобілізують кошти на депозитних сертифікатах негативно впливає на фінансові результати Національного банку України.

Підвищення Національним банком України облікової ставки з 10% до 25% під час воєнного стану активізувало дискусію навколо питання координації монетарної та фіскальної політики в Україні.

На сьогодні, попри суттєве зростання вартості грошей в економіці, Міністерство фінансів продовжує розміщувати нові ОВДП із дохідністю на рівні 12-16% річних. Така ситуація обумовлюється тим, що:

- відсоткові ставки на внутрішньому ринку запозичень залишаються достатньо низькими (близько 11% річних за строковими депозитами банків);
- поточні доходи бюджету держави залишаються номінально нижчими у порівнянні з попереднім роком (-4%), що не дозволяє міністерству фінансів підвищувати відсоткові ставки не ризикуючи порушенням боргової стійкості;

- уряд одержує великі обсяги позикових та грантових коштів саме із зовнішніх джерел, що дозволяє компенсувати необхідність у фінансуванні дефіциту бюджету.

Ретроспективне порівняння динаміки облікової ставки та середньозваженої дохідності гривневих ОВДП на первинному ринку дозволяє зробити висновок про наявність тісної кореляції між цими показниками (за період з 2017 року до 2022 коефіцієнт становив 0,92).

Однак воєнні роки спровокували кардинальну зміну умов функціонування фінансових ринків. Тому після підвищення облікової ставки до 25% річних утворився гігантський розрив (понад 10 відс.п.) між ставками державних запозичень та вартістю короткострокових грошей на ринку.

У результаті нескоординованої політики частка коштів, що залучалась Урядом від продажу ОВДП на аукціонах, почала стрімко знижуватися (з 40% в березні-травні до 2% у вересні 2022 року).

Загалом, з початку великої війни обсяг сплачених Урядом України коштів за погашеннями ОВДП перевищує обсяг залучених коштів від продажу ОВДП на аукціонах на 55,4 млрд. грн., що, безумовно вплинуло на бюджетний дефіцит.

У зв'язку з цим, Уряд був змушений все більше покладатися на емісійні джерела внутрішнього фінансування дефіциту. І лише суттєве розширення міжнародної допомоги Україні дозволило дещо знизити обсяги прямої емісії в останні місяці.

Отже, зважаючи на вищезазначене, слід зазначити, що вирішення проблеми забезпечення стабільного фінансування дефіциту бюджету за рахунок збільшення відсоткових ставок разом з розширенням обсягів емісії Національного Банку України можна визнати контрпродуктивним рішенням, що призвело до подальшої потреби у збільшенні емісії. У свою чергу, спроби прив'язати дохідність за ОВДП до облікової ставки НБУ не дало змогу забезпечити необхідну грошову трансмісію імпульсів монетарної політики, проте значно ускладнило можливості держави (Уряду) здійснювати як внутрішні, так і ринкові запозичення.

3.2. Зарубіжний досвід фінансування бюджетного дефіциту

Однією з фінансових проблем в Україні у нинішній час є превалювання політики над економікою та перманентна боротьба суб'єктів політичних відносин, що постійно намагаються перерозподілити між собою сфери впливу, владу та економічні ресурси. Перебуваючи у постійному протистоянні та невизначеності, жоден Уряд чи політична сила навіть не намагалися на належному рівні здійснити комплекс необхідних економічних та політико-правових реформ, особливо непопулярних, хоча й таких необхідних. Керуючись політичною доцільністю та беручи на озброєння соціально-економічний популізм, провідні політичні гравці лише прикриваються необхідністю проведення вищезазначених реформ, прикриваючи їх вирішенням власних інтересів.

Як засвідчує практика бюджетного процесу в Україні, Державний бюджет постійно стає похідною від індивідуалістичних міркувань та від безвідповідальності основних політичних гравців, що порушує з року в рік питання бюджетної ліквідності та гранично допустимого обсягу дефіциту. Саме тому виникає необхідність забезпечення стабільної роботи виконавчої та законодавчої гілок влади в Україні. Лише за таких обставин можна втілити у життя ефективну систему управління бюджетним дефіцитом.

Відповідно до зазначеного у попередніх розділах, ефективна фінансова політика повинна базуватися на оптимізації фінансових ресурсів держави та їх ефективному використанні. Прикладом може стати досвід провідних країн світу, у більшості з яких діють фінансові правила, що передбачають незмінні обмеження бюджетних параметрів.

В умовах світової фінансової кризи уряди країн світу намагаються зменшити дефіцити бюджетів до економічно безпечного рівня – 3% від ВВП відповідно до Маастрихтських критеріїв. [13]

Наприклад, французький уряд для скорочення дефіциту у 2015–2017 рр. збільшував податкове навантаження, посилював боротьбу з шахрайством,

ухиленням від сплати податків і тим самим збільшив надходження до Пенсійного фонду. Бюджет Франції на рік передбачав скорочення витрат на 15 млрд євро. Також було заплановано підвищення податку на додану вартість. За допомогою проведення структурних реформ, які сприятимуть економічному зростанню та збільшенню рівня зайнятості населення, уряд планує скоротити дефіцит бюджету.

Заходи фінансової стабілізації на 2017–2019 рр. були направлені провести економію видатків у сумі 50 млрд євро до 2019 р. для того, щоб привести показник дефіциту бюджету відповідно до загальноєвропейських норм. Економію коштів було передбачено проводити за рахунок скорочення видатків на утримання центрального апарату держави – 18 млрд. євро, систему соціального захисту та підтримки населення – 11 млрд. євро, систему медичного страхування – 10 млрд євро, місцеві бюджети (муніципалітети, департаменти, регіони) – 11 млрд євро.

За рахунок впровадження додаткових податків для домашніх господарств та підприємств було заплановано отримати 3 млрд євро. Зокрема оподаткування десятивідсоткової надбавки до пенсії для французів, що мають троє і більше дітей, дозволили отримати 1,2 млрд євро додатково.

У свою чергу, урядом Іспанії було заплановано скоротити питому вагу державних витрат у ВВП з 44,4% до 40,1%. У середньостроковому плані Уряд намагався це досягти шляхом скорочення виплати з безробіття та деяких інших соціальних виплат, здійснив пенсійну реформу, реформу ринку праці, впровадив нові спеціальні та екологічні податки.

Як приклад, іспанський уряд запланував скоротити витрати бюджету на рік більш ніж на 5 млрд. євро, а саме на охорону здоров'я, соціальну сферу, захист навколишнього середовища, і очікує найближчий рік на збалансований бюджет.

У свою чергу американський уряд передбачає скоротити податкові пільги для великих корпорацій, збільшити оподаткування заможних верств та пом'якшення податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу. Відміна податкових преференцій для заможних верств та корпорацій дасть змогу залучити до бюджету близько 60 млрд дол. США, зокрема хеджфонди і фонди прямих

інвестицій «private equity» відноситимуть свої відсотки від прибутку не до приросту капіталу, а до податку від звичайного прибутку компанії.

У середньостроковій перспективі досягнення зниження дефіциту Федерального бюджету США досягатиметься за рахунок зменшення федеральних видатків, а решта – завдяки реформі оподаткування й економії витрат на обслуговування державного боргу. Так, від реалізації реформи охорони здоров'я додаткові надходження до Федерального бюджету останніми роками склали 409,2 млрд. дол. США, зокрема від скасування пільг зі сплати внесків на медичне страхування – 210,2 млрд. дол., від підвищення акцизів на медичне страхування – 32,0 млрд дол., від акцизу на виробників та імпортерів медичного обладнання – 20,0 млрд дол.

Як додатковий напрямок зниження дефіциту бюджету – уряд США збільшував обсяг інвестицій в інфраструктуру, зменшував соціальні витрати і підвищував податки. Так, особи, які заробляють за рік 1 млн. дол. США та більше, повинні сплачувати податок на багатство у розмірі 30% після відрахувань на благодійність і сплати прибуткового податку.

Так, зокрема у Великобританії, застосовують «золоте правило», згідно з яким протягом економічного циклу уряд для фінансування дефіциту здійснює запозичення виключно на інвестиційні цілі, а не для фінансування поточних видатків, а також використовує «правило стійкості інвестицій», відповідно до якого відношення чистої величини державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має бути стабільним та обумовленим. Натомість, в Японії та Нідерландах часто використовують правило державних фінансів, яке передбачає збалансованість поточних бюджетних доходів і видатків, що на погляд автора, є актуальним і для України.

Крім того, в умовах поглиблення глобальної економічної рецесії, політика держави має орієнтуватися на всебічну підтримку вітчизняного товаровиробника, забезпечення стабільності банківської системи та збалансування грошово-кредитної політики НБУ.

У Великобританії уряд прагне збалансувати бюджет у 2022–2023 рр. за рахунок очікуваного дефіциту бюджету у 2023 р. Для досягнення цього у середньостроковій перспективі було заплановано:

- поступово скорочувати державні витрати та позики для забезпечення економічної стабільності. Зокрема, передбачається забезпечити щорічний обсяг економії бюджетних коштів в обсязі 1 млрд. фунтів стерлінгів шляхом скорочення фінансування державних установ;

- реформувати пенсійну політику країни через впровадження нової формули, прив'язаної до середньої тривалості життя у Великій Британії. Таким чином, пенсійний вік буде поступово збільшено до 69 років, що дозволить скоротити державні витрати на 400 млрд. фунтів стерлінгів;

- скоротити бюджетний дефіцит за рахунок забезпечення збалансованої податкової політики. Досягти цю мету планують через посилення контролю за випадками ухилення від сплати податків;

- забезпечити контроль за фінансовою дисципліною за рахунок активізації боротьби з шахрайством та помилками у системах соціальних виплат. Від реалізації цих заходів очікується додатковий прибуток до бюджету обсягом 9 млрд фунтів стерлінгів протягом наступних п'яти років.

Італійський уряд демонструє приклад скорочення видатків бюджету на 26 млрд. євро шляхом провадження пенсійної реформи, яка передбачала підвищення пенсійного віку для жінок до 66 років.

У свою чергу, Уряд Португалії спланував на 2023 р. скорочення бюджетних видатків на 1,4 млрд. євро (близько 0,8% ВВП). Економію передбачається здійснити за рахунок скорочення видатків на утримання центральних апаратів Міністерств, скорочення кількості зайнятих у державному секторі економіки, а також підвищення ставки податків на капітал і на предмети розкоші, введення нових видів податків на фінансові операції. Дану ідею планують реалізувати наступним чином: поступово скорочувати державні витрати та позики для забезпечення економічної стабільності; реформувати пенсійну систему країни через впровадження нової формули, «прив'язаної» до середньої тривалості життя в

країні. Таким чином, пенсійний вік буде поступово збільшено, що дозволить значно скоротити державні витрати; скоротити бюджетний дефіцит за рахунок забезпечення збалансованої податкової політики. Досягти цієї мети планують через посилення контролю за ухиленням від сплати податків.

У Чехії зменшення рівня бюджетного дефіциту у 2023 р. пропонується за рахунок скорочення адміністративних витрат і зростання інвестицій передусім у транспортну інфраструктуру й утеплення будівель. Дефіцит бюджету планують скоротити на 12 млрд. крон – до 100 млрд. крон (3,7 млрд. євро), що не виходитиме за рамки 3% дефіциту державних фінансів.

Тому, на думку автора, для вирішення дефіцитності бюджету України слід провести ряд заходів, а саме:

- зменшити видаткову частину бюджету;
- нарощувати дохідну частину бюджету за рахунок збільшення оподаткування заможних верств та пом'якшення податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу;
- посилити контроль за випадками ухилення від сплати податків, тобто провести детінізацію економіки;
- скоротити кількість зайнятих у державному секторі економіки.

Важливо зазначити, що такі шляхи регулювання дефіциту бюджету можливі після припинення дії або скасування військового стану в країні, оскільки за такої умови налічується безліч факторів, які провокують збільшення обсягів дефіциту бюджету, і від яких відмовитися за умови повномасштабної війни майже неможливо.

3.3. Шляхи скорочення дефіциту Державного бюджету України

Наявність надмірного обсягу дефіциту свідчить про поточні фінансові труднощі та потребу у фундаментальному реформуванні державних фінансів та

бюджету. У контексті бюджетної дефіцитної ситуації постає необхідність перегляду системи збору та розподілу коштів, особливо в умовах бюджетної децентралізації.

Необхідність ефективного управління бюджетним дефіцитом вимагає проведення комплексу організаційно-методичних заходів на всіх рівнях. Метою цих заходів є забезпечення своєчасного та повного надходження доходів, раціональне та цільове використання бюджетних коштів та постійний контроль за виконанням дохідної та видаткової частин Державного бюджету.

В умовах сучасного розвитку суспільства актуальною стає необхідність побудови розвиненої системи формування доходів Державного бюджету України задля зменшення його дефіциту. Пошук найбільш прийнятних напрямів зростання доходів бюджету, а також їх оптимізація та визначення потенційних резервів зростання мають здійснюватися відповідно до особливостей державної політики щодо доходів. Вирішення такої проблеми слід розглядати з урахуванням об'єктивності економічних законів розвитку суспільства і суспільного відтворення.

Це, насамперед, стосується поточних обов'язків та зобов'язань держави щодо виконання дохідної частини бюджету відповідно до бюджетних показників, затверджених у бюджетному періоді. При цьому процес виконання планових показників бюджету здійснюється через мобілізацію надходжень до бюджету. Крім того, реалізація довгострокової програми відповідно до стратегічних цілей формування державних доходів, забезпечення сталого надходження від їх джерел, визначення оптимальних шляхів зростання з урахуванням тенденцій збільшення обсягів дохідної бази та внутрішніх і зовнішніх факторів впливу [28].

Для забезпечення зростання доходів Державного бюджету України та зменшення дефіциту необхідно:

- спрямовувати всі зусилля на збільшення ВВП за рахунок підвищення доходів фізичних і юридичних осіб, забезпечення зайнятості населення;
- протидіяти розвитку тіньової економіки;
- створити рівні правові вимоги до оподаткування вітчизняних та іноземних підприємців, які є платниками податків;

- створити належні економічні і правові умови для діяльності всіх суб'єктів господарювання держави для стимулювання їх платежів до бюджету;

- удосконалити ефективні методи державного фінансового контролю за правильною та своєчасною сплатою податкових платежів фізичними та юридичними особами, вжити заходи щодо недопущення порушень чинного законодавства;

- здійснити пошук альтернативних джерел надходжень до Державного бюджету;

- посилити інвестиційну частину бюджету.

Розв'язання проблеми дефіциту в умовах воєнного часу потребує гармонізації монетарної та фіскальної політик.

Це є особливо критичним під час криз та інших катаклізмів, коли руйнуються традиційні виробничі і фінансові зв'язки економіки, коли руйнується базис, на основі якого вибудовуються інструменти державної політики. Тому спільне розв'язання проблем структурних розривів економіки відповідає цілям як Уряду, так і Національного банку України.

Автор вважає, що з метою скорочення бюджетного дефіциту Кабінетові Міністрів України та Національному банку України варто укласти Меморандум про узгодження дій щодо формування єдиної політики макроекономічної стабілізації, координації фіскальної та монетарної політики, підтримки виробництва, зайнятості та доходів населення, враховуючи зміну поточних умов функціонування економіки та високі воєнні ризики.

Потенційно дієвим механізмом координації діяльності Уряду та Національного банку є Рада з фінансової стабільності (РФС).

Однак, для забезпечення якісного функціонування цього органу в умовах воєнного часу потрібні зміни в частині розширення складу РФС та удосконалення механізмів її діяльності. Зокрема, варто розширити коло питань компетенції РФС питаннями боргової стійкості державних фінансів та ризиків ліквідності в реальному секторі економіки.

Також потребують змін принципи ухвалення рішень РФС та механізм забезпечення відповідальності за дотримання прийнятих рішень.

Іншим аспектом реформування державного управління з метою скорочення дефіциту бюджету, який міг би покращити ефективність взаємодії Уряду та НБУ під час війни, є посилення підзвітності та відповідальності головного банку країни, що може бути здійснено за рахунок внесення змін до Закону України «Про Національний банк України».

Зокрема, потребують врегулювання питання розподілу повноважень між Радою НБУ та Правлінням НБУ, удосконалення механізмів контролю Ради НБУ за проведенням грошово-кредитної політики, відновлення повноважень Рахункової палати України щодо перевірки виконання кошторису доходів та видатків Національного банку України. Також у Законі України «Про Національний банк України» варто передбачити (відновити) більш тісний механізм взаємодії Національного банку та Кабінету Міністрів України у напрямку виконання своїх функціональних повноважень.

Найбільш ефективними заходами, які може здійснити держава для мінімізації обсягу дефіциту бюджету у 2023 році є: пошук реальних резервів збільшення дохідної частини Державного бюджету, відмова від концепції дефіцитного фінансування, протидія відмиванню «брудних» грошей, боротьба з корупцією, тіньовою економікою та монополією на виробництво, запровадження жорсткого режиму економії бюджетних коштів, залучення іноземної допомоги та програм для відбудови пошкодженої інфраструктури у зв'язку з війною Росії проти України, пошук джерел додаткових доходів, зберігання фінансування лише найважливіших соціальних програм, мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування.

Отже, за відсутності реального економічного зростання або при стійкій спадній динаміці економіки величина дефіциту бюджету необмежено збільшуватиметься, тому, зрештою, необхідно вносити зміни у процес обслуговування державного боргу, інакше неінфляційне фінансування бюджетного дефіциту стане практично неможливо. Фінансування бюджету за рахунок нових

запозичень в обсягах, що відповідатимуть реальним можливостям України, доцільно проводити з огляду на мінімізацію їхньої вартості та утримання боргу в економічно безпечних межах. Превалювання політичних інтересів над економічною доцільністю у прийнятті важливих рішень у сфері макроекономічної політики не дає змоги гармонійно поєднати інтереси громадян, держави і суб'єктів економічної діяльності з метою забезпечення загального економічного розвитку та з урахуванням соціально-економічних реалій.

ВИСНОВКИ

Розглянувши сутність та джерела фінансування бюджетного дефіциту, слід зазначити, що наявність та обсяги дефіциту насамперед залежать від правильності вибору підходу уряду до безпосередньої оцінки та введення ряду економічних та соціальних програм при формуванні бюджетних доходів та розподілі й використанні видатків бюджету. Проведення обґрунтованих заходів для підтримки національного виробника та розвитку виробництва в цілому, а також безпосередня розробка механізмів їх виконання є найбільш вірним шляхом, що призводить до збалансування бюджету.

При дослідженні нормативно-правового регламентування дефіциту бюджету в Україні було розглянуто такі документи як: Бюджетний кодекс України; Закон України «Про Державний бюджет України» [36-38]; Рішення «Про затвердження Положення про порядок емісії облігацій внутрішніх місцевих позик та їх обігу»; Договори між Урядом України та Урядами іноземних країн про надання кредитів на умовах взаємної допомоги. Важливо зазначити, що бюджетне регулювання впливає як одночасно, так і з лагами у часі на темпи соціально-економічного розвитку, а також на стійкість і збалансованість бюджетної системи. Основним завданням фінансового, у тому числі бюджетного регулювання, є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак при цьому важливою є підтримка передусім запасу стійкості бюджетної системи. З метою розробки і реалізації збалансованого фінансово-бюджетного регулювання протягом певного періоду бюджетна політика має визначатися виходячи з циклічності економічного розвитку, а також зі стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання щодо позитивного впливу на економічне зростання. Інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку.

У аналітичній частині КБР були розглянуті наступні індикатори та показники, що характеризують джерела фінансування бюджетного дефіциту: відношення доходів, видатків та дефіциту державного бюджету до ВВП; показники фінансування дефіциту Державного бюджету за типом боргового зобов'язання; боргове навантаження на бюджет України та визначено, що для ДБУ бюджетний дефіцит є системним явищем, оскільки з кожним новим бюджетом ситуація повторюється, оскільки постійно гостро відчувається нестача фінансових ресурсів, що унеможлиблює фінансування бюджетних видатків тільки за рахунок бюджетних доходів. З початком повномасштабної війни на території нашої держави, ситуація з бюджетним дефіцитом ще більше ускладнилась.

Визначаючи вплив дефіциту Державного бюджету на економічний розвиток України варто зазначити, що зростання бюджетного дефіциту сприяє посиленню інфляційних тенденцій в суспільстві та спричиняє кризу державних фінансів і грошової системи, а також збільшує диференціацію за доходами. При цьому високі значення дефіциту бюджету є причиною зниження ефективності не лише податкової системи, але й підриву впевненості суспільства у майбутньому. Автор вважає, що дефіцит Державного бюджету є у більшій мірі негативним явищем, адже значно дестабілізує бюджетну систему країни. Сучасна державна політика у бюджетній сфері потребує значного реформування через вплив дисбалансів, які призводять до кризи у фінансовій сфері та погіршення соціально-економічного стану в цілому. Ретроспективне порівняння динаміки облікової ставки та середньозваженої дохідності гривневих ОВДП на первинному ринку дозволяє зробити висновок про наявність тісної кореляції між цими показниками (за період з 2017 року до 2022 коефіцієнт становив 0,92). Надзвичайно важливим є правильне визначення напрямків подолання дефіциту бюджету, що будуть актуальними саме з огляду на поточну ситуацію в країні.

Дослідження проблем фінансування дефіциту Державного бюджету України дало змогу встановити, що на сьогодні попри суттєве зростання вартості грошей в економіці, Міністерство фінансів продовжує розміщення нових ОВДП із дохідністю 12-16 відсотків річних. Держава одержує значні обсяги як позикових,

так і грантових ресурсів із зовнішніх джерел, що певним чином дає змогу компенсувати потребу у фінансуванні дефіциту бюджету. Також важливо зазначити, що війна спровокувала кардинальну зміну у функціонуванні фінансових ринків.

Також у КБР було розглянуто зарубіжний досвід фінансування бюджетного дефіциту, який продемонстрував використання таких заходів як: загальне зниження обсягу видатків за рахунок скорочення видатків на утримання центрального апарату держави; зниження видатків за рахунок впровадження додаткових податків для домашніх господарств та підприємств; зниження видатків шляхом скорочення виплати з безробіття та деяких інших соціальних виплат; здійснення пенсійної реформи, реформи ринку праці; скорочення витрат бюджету на охорону здоров'я, соціальну сферу, захист навколишнього середовища; скорочення податкових пільг для великих корпорацій; забезпечення щорічної економії бюджетних коштів шляхом скорочення фінансування державних установ; забезпечення контролю за фінансовою дисципліною за рахунок активізації боротьби з шахрайством та помилками у системах соціальних виплат.

Проведений аналіз дав змогу стверджувати, що для вирішення питань фінансування дефіцитності бюджету України слід провести ряд заходів, а саме: зменшити видаткову частину бюджету; наростити дохідну частину бюджету за рахунок збільшення оподаткування заможних верств та пом'якшення податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу; посилити контроль за випадками ухилення від сплати податків, тобто провести детінізацію економіки; скоротити кількість зайнятих у державному секторі економіки. Проте важливо зазначити, що такі шляхи регулювання дефіциту бюджету можливі після припинення чи скасування правового режиму військового стану в країні, оскільки зараз є безліч факторів, які провокують збільшення обсягів дефіциту бюджету, і від яких відмовитися за умови повномасштабної війни майже неможливо. У свою чергу за відсутності реального економічного зростання або при стійкій спадній динаміці економіки величина дефіциту бюджету необмежено збільшуватиметься, тому, зрештою, необхідно вносити зміни у процес обслуговування державного

боргу, інакше неінфляційне фінансування бюджетного дефіциту стане практично неможливо. Фінансування бюджету за рахунок нових запозичень в обсягах, що відповідатимуть реальним можливостям України, доцільно проводити з огляду на мінімізацію їхньої вартості та утримання боргу в економічно безпечних межах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко В. В. Щодо визначення поняття «стадія бюджетного процесу». *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 135–139.
2. Бліхар М., Гей К. Правові засади складання та розгляду бюджетної декларації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 143–149.
3. Бугай Т. В. Бюджетний процес в Україні: теоретичний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2019. Вип. 7. С. 632–637.
4. Бюджетний кодекс України зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920#Text>.
5. Вахненко Т. П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин. *Київ: Фенікс*, 2019. С. 100-102.
6. Гатаулліна Е. Державна фінансова політика у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2015_27%281%29__25.
7. Деніс О. В. Особливості правового регулювання бюджетного процесу в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6, т. 2. С. 81–85.
8. Дмитренко Е. С. Демократичні принципи бюджетного процесу: міжнародний досвід та українські реалії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. № 21. С. 136–141.
9. Дмитрик О. О. Бюджетний процес в Україні в сучасних умовах. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 1 (10). С. 72–77.
10. Конончук І. Бюджетний процес Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). С. 50–54. 9. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. - URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-61>.
11. Радченко О. М. Удосконалення правового регулювання бюджетного процесу та його стадій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1, т. 2. С. 78–92. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-2.14>.

12. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Звітність про виконання бюджетів / Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.
14. Сідор М. І. Правовий статус учасників бюджетного процесу: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2021. 21 с.
15. Сідор М. І., Бондарук Ю. В. Зміст та структура бюджетного процесу в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Вип. 2. С. 101–111.
16. Токарева К. О. Структура бюджету: фінансово-правовий аналіз: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 22 с.
17. Фоменко Ю. О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2019. 233 с.
18. Коляда Т.А. Управління державним боргом у контексті стабілізації державних фінансів України. *Економічний часопис–XXI*. 2015. № 78(1). С. 82–85. 33.
19. Коляда Т.А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України 2016. 396 с.
20. Матвійчук Н. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах / Н. М. Матвійчук, Н. Ю. Бурлачук, Л. М. Маршук // *Молодий вчений*. 2015. С. 31-33.
21. Мацедонська Н. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом / Н. В. Мацедонська // *Глобальні і національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 732-735.
22. Мигович Т. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України // *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2018. № 6. С. 36-43.
23. Матвійчук Н. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах. *Молодий вчений*. 2015. С. 31-33.
24. European Business Association. URL: <http://www.eba.com.ua>.

25. Сидоренко О. О. Бюджетний дефіцит України і шляхи подолання О. О. Сидоренко, М. О. Бабич. - URL: [http://www.rusnauka.com/ 30_OINXXI_2013 /Economics/ 15_147246. Doc Htm](http://www.rusnauka.com/30_OINXXI_2013/Economics/15_147246.Doc.Htm).
26. Colin, C. and B. Brys. Population ageing and sub-central governments: long-term fiscal challenges and tax policy reform options”, OECD Working Papers on Fiscal Federalism. 2019. No. 30. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/ageing-and-fiscal-challenges-across-levels-of-government_f749fcd0-en.
27. Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience. Tackling Coronavirus (CONVID-19). OECD (2020c). – URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience.htm>
28. Making the Most of Public Investment in a Tight Fiscal Environment: Multi-level Governance Lessons from the Crisis, OECD Multi-level Governance Studies, OECD Publishing, Paris, 2011. - URL: <https://doi.org/10.1787/9789264114470-en.34>.
29. OECD. Fiscal rules for sub-central governments. Fiscal Federalism 2016, OECD, Paris. 2017. – URL: <https://www.oecd.org/publications/fiscal-federalism-2016-9789264254053-en.htm>
30. The Territorial Impact of COVID-19: Managing the Crisis Across Levels of Government. Tackling Coronavirus (CONVID-19), OECD (2020a). URL: www.oecd.org/coronavirus
31. Herold, K. Insolvency Frameworks for Sub-national Governments. OECD Working Papers on Fiscal Federalism, 2018. No. 23. – URL: <https://policy.nl.go.kr/cmmn/FileDown.do?atchFileId=218875&fileSn=60284>
32. Government finance statistics / Eurostat Statistical books. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
33. Regulation 1177/2011 amending Regulation 1467/97: On speeding up and clarifying the implementation of the excessive deficit procedure. – URL: <https://eur->

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:306:0033:0040:EN:PDF

34. Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact (Amsterdam, 17 June 1997). Official Journal. 2014. P. 236. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31997Y0802%2801%29>
35. Захожай К.В. Причини, наслідки та управління бюджетним дефіцитом / К.В. Захожай // Менеджмент: Зб. наукових праць. К., 2009. Вип.11. С. 131-137.
36. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.
37. Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
38. Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
39. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
40. Рішення «Про затвердження Положення про порядок емісії облігацій внутрішніх місцевих позик та їх обігу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0808-18#Text>.
41. Постанова КМУ «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2022-%D0%BF#Text>.
42. Договір між Урядом України та Урядом Республіки Польща про надання кредиту на умовах пов'язаної допомоги. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_196#Text.
43. Рамковий договір між Урядом України та Урядом Угорщини про надання кредиту на умовах пов'язаної допомоги. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_001-16#Text.
44. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish>. (Дата звернення: 15.01.2019).

45. Матвійчук Н. М., Бурлачук Н. Ю., Маршук Л. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах. Молодий вчений. Економічні науки. 2015. № 5(20). С. 31–34. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/45.pdf>.
46. Самсонова К. В. Проблеми фінансування бюджетного дефіциту в Україні. Кіровоградський національний технічний університет. 2011. С. 115–117.
47. Федосов В. М., Юрій С. І. Бюджетна система: підручник. К. : Центр учбової літератури; Тернопіль: Економ. думка. 2012. 871 с.